

ב"ה
שנה כב
גליון א (קכז)
תשרי - חשון תשס"ז

קובץ בית אהרן וישראל

מאסף מרכזי לתורה והלכה לחו"ר הישיבות והכוללים
של מוסדות סטאלין קארלין בארץ ובתפוצות

כתובת המערכת:
רח' אבינועם ילין 11
ת.ד. 50197 ירושלים 91053
טל. 02-5370106 פקס. 02-5382581
E-mail: amachon@neto.bezeqint.net

עוד בענין זיהוי דג התכלת

לכבוד מערכת קובץ בית אהרן וישראל,

שמחנו לראות בקובץ שלכם סדרת המאמרים על זיהוי דג התכלת. חשוב לדעתי שכל הנושא יעלה על שלחן מלכים, תלמידי חכמים ורבנים, קוראי הקובץ שלכם. אך במאמרו של הרב יעקב גולדשטיין שהופיע בגליון קכד ראיתי כמה טעויות ואי דיוקים, בין בדברים שציטטו בשמינו, ובין בדברי מחבר המאמר עצמו, וראינו חוב לעצמינו להעמיד את הדברים על דיוקם.

הרב גולדשטיין פתח את טיעונו נגד קונטרסי דווקא בנושאים שאינם מתחומינו, והוכרחנו לסמוך על אחרים, דהיינו ראיות ארכיאולוגיות והיסטוריות שבזמן העתיק גם עמים אחרים צבעו ב"דם" הינטינה. ואכן כאן הצליח הרב גולדשטיין למצוא קצת פגמים בראיות שהבאנו. ובאמת, כל הנושא ההיסטורי אינו נחוץ לתסה שלנו, כי מאחר שאינדיגו, הוא קלא אילן, היה נפוץ כבר בזמן התנ"ך, והיה זול ביחס לכל הצבעים החלזונות השונים לכל מיניהם, מסתבר שרק יהודים השתמשו בצבע התכלת של החלזון, וכל הצביעה שנעשתה ע"י מורקס ופורפורה היה רק לצורך צבע ארגמן וכדומה, ולא לתכלת. ובכל זאת, גם בנושאים אלו לא נסתרו דברינו מכל וכל כאשר נבאר בע"ה. (וכ"ש בשאר נושאי המאמר, שרוב דברי הרב גולדשטיין בטעות יסודם, כאשר נוכיח אי"ה).

ראשית כל, אני מצטער שמאמר שפרסמתי לפני כמה שנים יצא מכשול מתחת ידי, והבאתי מקור מוטעה לאחת מההנחות שלי. ובזה אני באמת מודה לרב גולדשטיין (ואחרים) שהביאו את זה לשימת לבי, ואני רוצה לנצל את הזדמנות זו לתקן את הדברים. והוא כי צדק הרב גולדשטיין שמה שהבאתי מהחוקר Abbot איננו עוסק מענינו כלל, והעתקתי אותו בטעות.

ובאשר לשאר המקורות שהבאתי: דברי החוקר Dr. D. S. Reese הם בעצמם מקור חשוב כשלעצמם (ואף דר. ישראל זיידרמן, ממצדדי המורקס, ציין אותו במאמרו שנדפס בתוך "The Royal Purple and the Biblical Blue" כמקור להנחתו בעמוד 210 ממצאים של השתמשות בינטינה בזמן העתיק נמצא באזור בירות ובאזור צור, ראה שם הערה 16), כי החוקר הנ"ל הוא מומחה לארכיאולוגיה של קונכיות. בעבר הועסק על ידי אוניברסיטת ייל (Yale), המפורסם, וכעת הוא במוזיאון ע"ש "Field" באוניברסיטת שיקגו. בכל זאת, אני כתבתי אליו ושאלתי את מקורותיו, והוא הביא לי את: Jensen, "The Story of Royal Purple" 1965, privately published p.5 Rogers, J.E. "The Shell Book" (1936, Boston) Ch II (כנראה אין זה במהדורות אחרות של Rogers וטרם הצלחתי לאתר את המהדורה הזאת). כמו כן ג'נסן כותב שבין הקונכיות של שבלולים מייצרי צבע שנמצאו באתרים ארכיאולוגיים היו: "Helix ianthina, a small shelled species of snail related to Murex, found near Beirut and also in the middens around Tyre."

"Helix ianthina" הוא כינוי ישן לינטינה, בו אנו עוסקים. המונח 'middens' הוא מתאר אתר ממצאי קונכיות שנזרקו אחרי שימושם לצורך צביעה. הרי עדות ברורה שבימי קדם השתמשו בינטינה להפיק צבע באזור צור ובירות. וכן מביא ג'נסן גם במאמר שלו ב: Journal of Near Eastern Studies vol 22 no. 2 (Apr.) 1963. Legget בשני מקומות ג'נסן מביא כמקור את דברי Legget.

אני לקחתי את הציטוט מדברי Leggett מתוך ספריו של Jensen, שפעמיים הוא מציין אותו כמקור לדבר זה. למעשה אני לא הצלחתי למצוא את דברי Leggett בנושא זה, שלפי Jensen הוא כתב שבביירות הפיקו צבע סגול מהינטינה הנקרא קונכיליאטא. והנה, אף שלא מצאתי את זה אצל לגט כאמור, אולם מצאתי מקור יותר עתיק, ספר בשפת לטינית של הביולוג האיטלקי פביו קלונה "פורפורה" שנדפס ברומי בשנת 1616 למספרם. הוא היה הביולוג הראשון שתיאר בפרוטרוט את הינטינה. גם הוא מזכיר שהרומיים קראו לצבע קונכיליאטא, ובהמשך הוא כותב שאחד מהמקורות של קונכיליאטא היה מהינטינה. [ש.ק.]

הרי שהחוקרים דר. ריס, וג'נסן, וגם פביו קלונה כולם מעידים שצבעו בינטינה בימי קדם. (והם אלו שהביאו את שאר המקורות שהבאתי, לכד מאבוט שהיה פשוט טעות, וכאמור אני מתנצל על כך). [ש.ק.]

ומה שהביא הרב גולדשטיין מדר. ספניר שלא נמצאו שום ממצאים ארכיאולוגיים של צביעה בינטינה, לא ראינו אינו ראייה, ובפרט שדר. ספניר אינו ארכיאולוג. (אגב, בתוך דבריו שם הסביר דר. ספניר בעצמו את הסיבה שלא מצינו יותר ממצאים כאלו, והוא מפני שקונכית הינטינה היא דקה ושכירה, ואחרי פציעתה יישארו רק חלקים דקים מאוד, מה עוד אחרי כאלפיים שנה מאז הפציעה. רק שדר. ספניר טען שאעפ"כ היו צריכים להמצא מעט ממצאים בכל זאת, ולמעשה אכן נמצאו כאשר העידו המומחים כנ"ל).

באשר לטיעוניו של הרב גולדשטיין לגבי משמעות המלה יקניטה, ותירגום חוק יוסטיניאנוס, אני הבאתי את תירגום החוק מתוך ספר "תכלת וארגמן" מאת הרב מנחם אדלר, (הוצאת המוסד לעידוד לימוד התורה, ספריית בני תורה המרוכזת ע"ש משפחת ליבוויטש). [ש.ק.] הרב גולדשטיין אינו מביא את מקור התרגום שלו, ואינו יודע אם הוא בעצמו מומחה לשפה הלטינית. אבל אנחנו איננו מומחים לשפה הלטינית, ואינו נכון שנתעמת בדברים אלו, גם אינו כל כך חשוב להתרכז כל כך על ראייה אחת שלא ממקור יהודי. אבל את זה נעיר, ששמות המדעים המקובלים היום אצל ביולוגים נקבעו רק במאה שנים האחרונות או קצת יותר מזה, וקשה לעמוד על כוונת הכנויים ליצורים שונים בטקסטים העתיקים, כי השם "פורפורה" שזכר, למשל, יכול לשמש לכמה מיני שבלולים שונים, אף אלו שהיום אינו מקובל לכנותם בשם זה, והוא הדין השם "מורקס" (וכבר הזכרנו שלדעת ג'נסן הינטינה היא "קרובה למורקס"). [אגב, יש להעיר כי הקטע בלטינית שהובא במאמרו של הרב גולדשטיין משובש ומקוטע, וכנראה הוא מפני טה"ד]. לעומת זה, מצאנו שהשם יקניטה משמש כתרגום לתכלת כאשר הבאתי במאמרי, וגם הרב גולדשטיין אינו מכחיש את זה, וברור ששם ינטינה לקוח משם זה. ראה מאמרו של דר. זיידמן הנ"ל בספרו של דר. ספניר עמוד 210, בו הוא מביא את המונחים לתכלת בשפות עתיקות שונות, ביניהם פורפורה יקניטה, ופורפורה ינטינה. וגם ברור ששום חלזון לא נקרא בשם ינטינה אלא אלו השייכים להגנוס שאנו עוסקים בו.

גם לא ברור מאיפה יודע הרב גולדשטיין ש"פירוש" המלה ינטינה היא סגולית. נכון שבשפת עברית המודרנית הינטינה נקראת כן, על שם שהקונכיות של כמה סוגים של הינטינה נוטות לצבע זה (ונדבר באריכות על תופעה זו בהמשך אי"ה, וכן נדבר להלן מיתר הדברים שניתנים ללמוד או לא ללמוד מחוק יוסטיניאנוס), אבל אין זה אומר שנקרא גם ינטינה על שם צבע הסגול, אלא מסתבר שנקרא כן על שם דיו התכלת שנקראת כן ושמפיקים מחלזון זה. ואם, כאמור, איננו מומחים ללשון, אבל ראה מה שאמרו המומחים בשטח זה. החכם הנוצרי ווילהלם גיזניוס, שהרב גולדשטיין מזכיר אותו בתור פילולוג, כותב במילון העברי-גרמני שלו שהתכלת מופק מהינטינה. כמו כן במילון האנגלי ע"ש וובסטר מבואר שהצבע פופורה הצורית נעשה חלקית מהינטינה (ובמהדורת שנת 1913 מבואר יותר, שהצבע נעשה משלשה מרכיבים, מורקס, פורפורה, וינטינה. יתכן שמקורו הוא בספרו של אנטוניו טלזיו, Libellus de coloribus כלומר 'ספר קטן על צבע', שנדפס בויניציאה בשנת 1528 למספרם, שם הוא מבאר את כל הלשונות של צבעים שהשתמשו ביוונית ובלטינית. בין השאר הוא מביא צבע בשם 'ינטינס', ו'טיריינינסוס' שלדבריו הוא הרכבה של ינטינוס ופורפורה טירייני [כלומר מצור, הנקראת טירוס בלשונם]. סיכום: למרות שלצערי נפלו טעויות במאמרי הקודם, מ"מ עדיין יש ראיות ארכיאולוגיות, היסטוריות, ופילולוגיות לתמוך בדעיה שחלזון התכלת הוא הינטינה. [ש.ק.]

מה שכותב הרב גולדשטיין שאני מסרב להציג את התהליך והחומרים הנוספים בפני אחרים - אינו נכון. אני הצגתי את כל התהליך לפני הרב מנחם בורשטיין, עורך ספר התכלת, במכון פוע"ה בנוכחות כמה רבנים שהוא הזמין במיוחד לראות את הענין. הרב גולדשטיין בעצמו אף פעם לא ביקש ממני להראות לו את התהליך, ואף לא דיבר אתי כלל, אינני יודע על איזה סמך הוא כותב שאני מסרב. [ש.ק.]

עתה ניגש לסימנים המאפיינים של חלזון התכלת, ולהערותיו של הרב גולדשטיין עליהם:

1. הרמב"ם כותב שדם החלזון הוא שחור כדיו. תיאור זה מתאים מאוד לדיו הינטינה שהוא סמך, צמיג, ואינו מעביר אור, אבל לא לחלזון מורקס שיש לו בלוטת דיו שקוף וחסר צבע. הרב גולדשטיין שואל מניין להרמב"ם זה. הוא טוען שאין שום מקור בחז"ל לסימן זה, ושהרמב"ם בעצמו בודאי לא היה בידו חלזון. והנה אין ספק שלרמב"ם היו מקורות ונוסחאות בחז"ל ובספרי הקדמונים שאינם לפנינו. ראה למשל בשו"ת פאר הדור סי' נ"ג שמביא "אמר רבי מאיר בברייתא הסתכל במעשיו שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם", ובספר המצות עשין ג' הוא מביא דבר זה בשם ספרי, ולשון זה לא נמצא בספרי שלנו. ולא בשום מקום בדברי חז"ל הידועים לנו. וראה בשו"ת פאר הדור סי' ו' שהביא

נוסח הירושלמי שונה משלפנינו. ובהרבה מתשובותיו הוא מביא לשונות של חכמים קדמונים שלא הגיעו לידינו, כידוע לכל הבקי בתשובותיו. (וראה גם בתשובת בנו בס' ברכת אברהם סי' כ"ו שהביא הוספה לדברי רב נחמן בסוכה ד' ב' מאשר לפנינו). לכן אינני יודע איך אפשר לקבוע שלרמב"ם לא היה מקור בחז"ל (או בדברי הגאונים שכל דבריהם דברי קבלה).

אכן מסתבר שהרמב"ם לא היה בידו חלזון, אבל לפי דברי הרב גולדשטיין בעצמו בהמשך אי אפשר לשלול את האפשרות הזאת, כי הרי כתב הרב גולדשטיין שבזמן הרמב"ן (שחי בדור שאחרי הרמב"ם) התכלת היה עדיין בשימוש לצרכים מלכותיים. (אלא שלמען האמת מסתבר שיש כאן טעות הדפוס ברמב"ן, ובמקום "גם היום" צ"ל "גם הוא" כדאייתא בפירוש הטור הארוך שמות כ"ח ב').

הרב גולדשטיין הזכיר כי הרב הרצוג העלה השערה כפתרון לשאלת מקורו של הרמב"ם, שהוא לקח סימן זה מדברי אריסטו. הרב גולדשטיין שכח להזכיר שמקורם העלה הרב הרצוג פתרון אחר, שהרמב"ם הבין כן מהספרי, עיין בספר התכלת עמוד 391. גם אריסטו לא כתב "שחור כדיו", לכן כדי לאמץ את השערתו זו שאריסטו הוא המקור של הרמב"ם הוכרח הרב הרצוג להעלות השערה נוספת, שהרמב"ם ראה רק תרגום אריסטו בערבית (שלא היה בידי הרב הרצוג), ושיער הרב הרצוג שמסתמא היה כתוב שם שחור כדיו. והנה ברור לכל מי שיעיין בדבריו של אריסטו שהוא מתאר את המורקס, ועליו הוא כותב שיש מהם ("בדרום") שיש להם צבע אדום, ויש ("בצפון") שיש להם צבע שחור, ואלו שנמצאים אל יד החוף בדרך כלל יש להם צבע אדום. וא"כ א"א לומר שזה מקורו של הרמב"ם שהחלזון הנמצא בחופי ארץ ישראל יש לו דם שחור כדיו. אבל עכ"פ הזכיר שיש מהם שיש להם צבע שחור, והרי לא ידוע לנו ממורקס שיש לו צבע שחור, לכן שיער הרב גולדשטיין שאריסטו ראה את הצבע רק כשהוא מיובש, למרות שאריסטו מתאר איך שהוא נלכד ע"י דייגים ואיך שידי הדייגים נצבעים על ידו, וגם כותב אריסטו שבלוטת הדיו שלו לבן. הרי ברור שאריסטו מדבר על צבע של חלזון חי. והנה הרמב"ם משתמש בלשון "שחור כדיו" במקומות אחרים גם כן, ראה הלכות איסורי ביאה פ"ה ה"ט, ההלכות שחיטה פ"ז הי"ז, וא"כ משמע שכאשר הוא משתמש בלשון זה הוא בכוונה ובדיוק. וראה בספר קרית מלך כאן על אתר שיש הבדל בין כשהרמב"ם אומר שחור, שאז הכוונה יכול להיות לצבע אחר שנוטה לשחור, ובין כשהרמב"ם אומר שחור כדיו, ששם הכוונה לשחור ממש. הרב גולדשטיין מעלה השערות על גבי השערות כדי להצדיק את דעתו שהמורקס הוא חלזון התכלת, אבל הוא לא הכחיש שלינטינה יש הסימן הזה של הרמב"ם כפשוטו בלי שום דוחק. וראה דברי הרמב"ם עצמו בשו"ת הרמב"ם (מהד' בלאו) סי' תס"ד "וכן ראיתי באותה ההערה, מודה ר' שמעון בפסיק רישיה ולא ימות, טעה בעל זה החיבור בפירושו, ולא באר במה היא טעותו. ואני יודע שמחלת הכל אחת, חולי כללי, שכל מי שמוצא שדבר מדברי על כללים או פרטים שונה מדברי אחד הגאונים או המפרשים חושב שאני טועה". ואם בימיו, בזמן שהיתה לכולם גישה לנוסחאות ישנות שאינם בידינו היום, כתב שמחלה היא לטעון שדבריו הם בטעות אם שונים הם מדברי מחבר אחר, כל שכן בימינו שאין לטעון ע"פ השערות שהרמב"ם טועה במה שפסק בחבורו. סיכום: דברי הרמב"ם שדם התכלת הוא שחור כדיו, מתאימים לינטינה כפשוטם, ולמורקס רק אחרי הרבה דוחקים והשערות.

2. כתבתי "לחלזון יש קונכיה. לחלזון "ינטינה" יש קונכיה". וע"ז כתב הרב גולדשטיין "תשובה: לכל החלזונות יש קונכיה". אין זה נכון. יש סוג חלזונות הנקראים "nudibranch" שאין להם קונכיה, ביניהם מין הנקרא aplysia שיש לו בלוטת דיו וניתן להפיק ממנו צבע, והיה צורך לשלול את החלזון הזה. (וראה בדברי הרב הרצוג באנגלית בספרו של דר. ספניר The Royal Purple and the Biblical Blue עמוד 37 שהיו כאלה ששיערו שזה היה החלזון של הפורפר כלומר הארגמן העתיק). כמו כן, איפיון זה שולל את הצעת הגה"ק מרדכי, ובספריו מאריך מאוד לנסות ליישב את זה, ראה גם מאמרו של הרב שלזינגר בקובץ זה גליון קי"ט. סיכום: לענין קונכיה, ינטינה ומורקס הם שווים, אבל יש מינים אחרים שמפיקים דיו ואין להם קונכיה.

3. בענין מה שאמרו חז"ל שהחלזון עולה אחת לשבעים (או לשבע) שנה ולכן דמיה יקרים, ובקונטרס מתוארים שני מצבים. רוב הזמן חלזונות הינטינה נמצאים רחוקים מן החוף וניתן לצוד כמות מצומצמת מהם על ידי רשתות, ומעט מהם מגיעים לחוף ואפשר למצוא אותם שם. אבל לעתים נדירות כמויות עצומות נשלכות לחוף הים, ויש עדויות לכך, גם שמעתי בעצמי עדות חי לאירוע כזה בחופי ארץ ישראל

לפני כשלושים שנה. לעומת זאת, המורקס נמצא תמיד בקרקעית הים לרוב, ואינו מגיע לחוף כלל, אבל בצרפת, ובספרד, ובעוד מדינות, צדים אותם לרוב לצורך אכילה.

על זה השיב הרב גולדשטיין כמה תשובות: א) לפי הגמרא בשבת החלזון ניצוד בים. והרי גם אני אמרתי שברוב הזמנים הינטינה ניצודה ברשתות, אבל הרב גולדשטיין הוסיף שלא מסתבר שהכמות המצומצמת שאפשר לצוד בתוך הים תספיק לצרכי כלל ישראל, וגם עבור המשכן, שלדבריו "הרי לא צדו במשך שנים חלזון רק עבור המשכן, לדוגמה". הנה לצורך כלל ישראל אחרי שהגיעו לארץ ישראל, יש לומר שבזמן רבוי החלזונות הכינו מספיק צמר צבוע בתכלת עבור השנים הבאות. לגבי המשכן שעשו במדבר, גם אם נקבל את דעת המצדדים למורקס, עדיין קשה איך השיגו אותם במדבר. ואין זו קושיא חדשה, וכבר נשברו הרבה קולמוסין לתרוץ אותה. ראה פני יהושע שבת ע"ה א' ד"ה הצד צבי, שכתב "דנהי דמסתמא לא היו צדין החלזון במדבר אלא שכבר היה מצוי בידם ע"י תגרי אומות העולם או שהוציאו ממצרים כדאשכחן להדיא בעצי שטים ובנסכים א"כ ה"ה לחלזון". וראה בחיד"א בנחל קדומים, שמות ד' ד', שגם הוא כתב כן (בתוך דיון על 'מן המותר לפיך'), והביא ראיה לכך מהמדרש שמות רבה פ' ל"ג "א"ר טביומי בשעה שהגיע זמנו של יעקב אבינו ליפטר מן העולם קרא לבניו אמר להם היו יודעין שהקב"ה עתיד לומר לבניכם לעשות משכן אלא יהיו כל צרכי מוכנים בידכם שנאמר (בראשית מח) והיה אלקים עמכם, וכי תעלה על דעתך כשהיה יעקב אבינו חי לא היה הקב"ה עם בניו אלא כך אמר להם עתיד הוא לומר לכם ועשו לי מקדש והוא יורד ומשרה שכנתו בתוכם שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, ויש מהם שהתקינו עצמן לדברים ויש מהן ששכחו וכשבא משה ועשו המשכן יש מהם שהביאו מעצמן ויש מהם שלא הביאו אלא ממה שהיה מונח בידו שכן הוא אומר כל איש אשר נמצא אתו תכלת וארגמן, ואומר כל אשר נמצא אתו עצי שטים. ואשר למלאכת קושר ומתיר, כתב החיד"א שאין הכוונה שהיה חלזון במדבר, אלא דלעניי המשכן דצריך תכלת הבא מהחלזון והצדים חלזון קושרין ומתירין. ואיברא שהיא דוחק אבל מה נעשה דהכתוב קרי בחיל ואשר נמצא אתו תכלת וארגמן מוכח דלא היה מצוי". (ורק הרדב"ז בתשובה ח"ב סי' תרפ"ה כתב שצדו את החלזון בים סוף. אבל הוא גם אומר שהיחודיות של חוף וזולתו הוא ששם היה עולה מאליו והיו מלקטין אותו, ורק אחר שגלו לא היה עולה מאליו והיו צריכים לצוד אותו, הרי שגם הוא אומר שלפעמים היה עולה לחוף והיו מלקטים אותו, וכשלא היה עולה היו צדין אותו בים).

ב) כותב הרב גולדשטיין "לא ניתן להכריע מה פירוש המשפט 'עולה אחת לשבעים שנה', פירושים שונים ניתנו לו, ולא דוקא בהקשר לנדיירותיו". הוא אינו מציין שום מקור לפירושים השונים, ויתכן שהוא מתכוון לפירושים שהוצעו ע"י הגה"ק מראדוין ליישב את שיטתו, אך עכ"פ, אם אינם "בהקשר לנדיירותיו" אז אינם תואמים לדברי חז"ל שאמרו (מנחות מ"ד א', וכו' ברש"י ב"מ ס"א ב' ד"ה קלא אילן, וכו' בכ"מ הל' ציצית פ"ב ה"ב) "ת"ר חלזון זהו גופו דומה לים, וברייתו דומה לדג, ועולה אחד לשבעים שנה, וברמו צובעין תכלת, לפיכך דמיו יקרים".

ג) הרב גולדשטיין טוען שיקירתו של החלזון נובע מגזירות הקיסרים הביזנטיים שאסרו שימוש בצבעי חלזונות לאדם פרטי. והנה כבר הזכרנו שתיאוריה זו היא בניגוד לדברי חז"ל שיקירתו היתה מחמת שעולה אחת לשבעים שנה. אך גם זולת זה קשה להלום סברא זאת, כי גזירות אלו לא היו חד משמעיות. היו תקופות שנאסרו רק בגדי משי. לפעמים הקפידו רק על בגד שלם. לפעמים המלכות העלימה עין משוק שחור שסחר בבגדים אלו. לפעמים נאסר רק לגברים, אך הותר לנשים להשתמש בצמר צבוע בצבעים אלו. בסוף הקפידו רק על צבע פורפור מהסוג היקר ביותר. (ראה מאמרה של דר. ג'. ברידגמן "Purple Dye in Late Antiquity and Byzantium" הנדפס בתוך The Royal Dictionary of Classical Antiquities, מאת אוסקר סייפרט, 1894, עמוד 529). כבר הערנו שדברי הרמב"ן שהביא הרב גולדשטיין הם כנראה טה"ד, אבל אם נכונים הם אז בימי הראשונים עדיין ידעו מהו החלזון של התכלת, ובודאי יש לסמוך על כל דברי הרמב"ם שהסתובב בחצרות מלכים במצרים. עכ"פ מגוחך לתלות את יקרות התכלת בגזירות האלו. סיכום: בענין "עולה אחת לשבעים שנה" לגבי הינטינה הדבר מתיישב כפשוטו, אך לגבי המורקס אפילו אחרי כל הדוחקים אין פירוש המתקבל על הדעת.

4. הגמרא (מנחות מ"ד א') אומרת כי החלזון גופו דומה לים וברייתו דומה לדג. בקונטרס מבואר שדרכו של הינטינה שבונה דוכרה מבועות הדבוקות יחד, שנראה כעין הקשקשים של דג, ובה מתחבר

הינטינה, כך שממבט ראשון כל הבנין הזה ביחד נראה כמו דג. על זה כתב הרב גולדשטיין, בלי שום הסבר, שכל טיעונים שבקונטרס "אינם מתפרשים בלשון הגמרא: וברייטו (רש"י: תבנית דיוקנו) דומה לדג." לא ברור כלל למה מתכוון הרב גולדשטיין, כי לכאורה לשון הגמרא מתפרש היטב לפי ההסבר שבקונטרס. אבל אם כוונתו לרמוז שדברי רש"י שהוא מביא (כפי שתוקן בשיטה מקובצת, כי כפי שהוא מופיע לפנינו בגמרא אינו מובן) מצביעים על פירוש אחר, יותר נראה שהפירוש ברש"י בא רק להבדיל בין תחלת הברייטא "גופו דומה לים" שהכוונה על צבעו, וכאשר יתבאר להלן, ובין ההמשך, "ברייטו דומה לדג" שאינו מדבר על צבעו אלא על צורתו. וכן פירש רבינו גרשום על אתר "ברייטו - צורתו". וזה מתאים לדברי הקונטרס. ומה שכתב הרב גולדשטיין ש"קשה לדעת מהי צורת דג אליה כוונת הגמרא", זה נכון, אבל כשרואים את הינטינה אפשר להבין שלזה נתכוון הגמרא, ורק אם נניח שמדובר על המורקס אז באמת קשה מאוד להבין פירושו. ומה שרצה לפרש את הברייטא שמפני צורה זו דמיו יקרים, אינו מובן איך צורה דומה לדג יגרום ליקרות, ואם כדבריו מפני "הקושי לזהותו בין שאר יצורי הים", אפילו אם נקבל רמיזתו של הרב גולדשטיין לאיפיון מספר להלן, ששם הוא מסביר שהמורקס דומה לסביבתו, אבל הרי זה שייך למראית צבעו ולא לצורתו, ועכ"פ עדיין אינו מובן למה זה גורם ליקרות, ואם באמת זה גורם ליקרות אז היה צריך להיות תמיד כן בכל התקופות, ולא שנגנו בתקופה מסוימת. (ומה שכתב "לא ברור שכוונת הגמרא לתת לנו 'מאפיינים' לזיהוי חלזון התכלת", אינו רלבנטי, כי בכל זאת הרי המציאות חייבת להתאם לתיאור הנוכח בדברי חז"ל, בלי קשר לכוונת התיאור, וזה פשוט). ומה שכותב עוד שלמרות שקונכיותיו של המורקס אינו דומה לדג, מ"מ "מהצד (מהפתח) יש לה דמיון לצורת דג", מלבד שזה סותר לטיעונו הקודם שיקרותו נגרמה ע"י שהוא דומה לשאר יצורי הים, קרי דגים, אני מעיד שראיתי מאות חלזונות מהסוג מורקס, ולא ראיתי שום דמיון לדג בשום צד. [ש.ק.] סיכום: לגבי הינטינה ניתן להבין פירוש המתקבל בדברי חז"ל שברייטו של החלזון דומה לדג, משא"כ לגבי המורקס שהדברים דחוקים ורחוקים.

5. בקונטרס הובא מאמר חז"ל בספרי (וכן הוא גם בילקוט שמעוני), ש"סממיות" מכישות את החלזונות והם מתים. מקודם הרב גולדשטיין הקשה כמה קושיות על הספרי, ותירץ כמה מהם "ברוחק". והנה הרב הרצוג הביא את דברי הספרי בעבודת הדוקטורט שלו (באנגלית) שנדפס בספרו של דר. ספניר "The Royal Purple and the Biblical Blue" (ענין הספרי נמצא שם בעמוד 71, וזה היה הרב הרצוג שתירגם סממיות "לטאות"), והוא כבר התעסק בקושיות אלו. ואלו הן קושיותיו של הרב גולדשטיין: א) מדוע ניכר שגנוז הוא לצדיקין לעתיד לבא? ב) לפי דברים אלו החלזון גנוז לצדיקים לעתיד לבוא ואינו לא ברשותו של ד"ר קפלן ולא ברשות אף אחד? ג) הברייטא בספרי היא מתקופת התנאים, ואילו צבע תכלת היה לפחות עד סוף תקופת האמוראים? ד) אם מדובר בחלזון התכלת, הרי לתכלת צריך חלזון חי כדי להפיק צבע טוב, וכאן מדובר על חלזונות מתים. הרב הרצוג גם כן העיר שבזמנו של ר' יוסי עדיין נמצאו חלזונות תכלת, ולכן ביאר שהכוונה שאף שהיה החלזון בנמצא מ"מ היה נדיר [כלשון הברייטא "ומי מצוי"]. ומדברי הזקן הבין רבי יוסי שבאמת מצוי הוא בים, אלא שמן השמים גורמים שיתעלם ממקומם של בני אדם, וכך יהיה מוכן בשפע לעתיד לבא. ובזה מתורץ בשופי קושיות א, ב, וג. ובאשר לקושיא ד, היכן כתוב שהסממיות הכישו את כולם, אלא שיש לומר שרק מעט מהם מתו, והשאר נשארו חיים.

אחר כך הביא הרב גולדשטיין גירסא אחרת של הברייטא, שלדבריו הוא העיקר (ונראה כוונתו שקבע שזוהי "העיקר" מאחר שגירסא זו מופיעה בהרבה מדרשים או מהדורות של מדרשים), ולפי הגירסא הזאת השניה אין שום ראיה מכאן, לא לינטינה ולא למורקס. אך יש לפקפק בעצם היסוד שאפשר לקבוע איזו גירסא היא העיקר ע"פ חשבון מספר המקורות, בפרט שבחלק מהמקורות יש שינויים אחרים, ובחלק מהם נראה שהגירסא תוקנה ע"פ המקורות האחרים. אבל מה שיותר נראה מכריע לענ"ד הוא שלפי גירסא הראשונה מתוארת מציאות ידועה שנמצאה רק אצל הינטינה (כי המורקס אינו נסחף ליבשה, וגם יש לו קונכייה חזקה שלטאות לא יצליחו לפצח), כאשר לגירסא השניה מתוארת מציאות בלתי ידועה ופלאית (ואין ממנה ראיה לכאן או לכאן). סיכום: לפי גירסא אחת של הספרי הדבר מתיישב היטב עם הינטינה, אך לא עם המורקס. לפי גירסא השניה אין שום ראיה לשניהם.

6. בקונטרס הובא מהגמרא (שבת ע"ה א') שניתן להפיק צבע טוב רק מדם חלזון חי. כאן רצה הרב גולדשטיין להוכיח מהגמרא שם, בה מבואר שהעוסקים בהפקת צבע מהחלזון מעונינים לשמור אותו חי "כי היכי דליציל ציבעיה", שמדובר דוקא במורקס ולא בינטינה, כי לדברי הרב גולדשטיין "המציאות

היא שבחלזון 'ינטינה' מת לא ניתן לעשות כלום, לעומת זאת מ'מורקס' חי ניתן להפיק צבע טוב, אולם מחלזון מת ניתן לפיק גוונים עכורים ובהירים אינם יציבים". אינני מבין איך הרב גולדשטיין יודע המציאות של צבע הינטינה מאחר שהוא כבר הצהיר שלא ידוע לו תהליך הצביעה, וכנראה גם שלא ראה מימיו הצביעה בו, אבל אני יכול להעיד מתוך נסיון אישי שהמציאות היא שגם מינטינה מתה ניתן להפיק צבע בהיר. וכבר כתבתי כן בקונטרסי, וזה לשוני שם: "לאחר מות החלזון הדיו המופק ממנו הוא חסר ערך כמעט לחלוטין. המחבר ניסה פעמים רבות, ללא הצלחה, לצבוע צמר בתערובות שונות שהוכנו מדיו שהופק מחלזונות מתים. אי אפשר להשתמש בצבע עצמו במצב קפוא, מיובש, בתמצית אלכוהול או אם מוצה מחלזונות מתים. מנוזלים כאלה ניתן לייצר גוונים בהירים ביותר, אם בכלל. ניתן להפיק צבע משביע רצון מחלזונות חיים בלבד." מזה גם פירכא למה שכתב הרב גולדשטיין "יש להדגיש שמחבר המאמר עירבב כאן בין אפשרות השימור (יבוש/הקפאה) של הצבע שהופק מחלזון חי (דם 'ינטינה' לא ניתן לשמר) לבין אפשרות הפקתו הראשונית." למעשה שני הדברים נכונים, גם צבע חלזון מת וגם שמור ע"י יבוש או הקפאה, אפילו מחלזון חי, לא ניתן לצבוע מהם צבע משביע רצון. [ש.ק.]

ומה שכתב שלחלזון אין כלל בלוטת צבע, אין זה נכון כלל, ובודאי הצבע נמצא בתוך בלוטה מיוחדת. [ש.ק.]

ומה שכתב שאין צורך לפצוע אותו לקבל את הצבע כי הינטינה מפליטה אותו כשמציקין לה, האמת היא שכאשר מציקים אותה היא מפליטה כמות מצומצמת מאד של הצבע, ובתקופה מסוימת מנסיונותי הייתי נוהג להוציא את הצבע בצורה הזאת כדי לנסות לשמור את החלזונות בחיים, אבל מלבד מה שנסייתי זה לא הצליח והם מתו בכל זאת, הכמות המופקת בצורה כזאת אינו פרקטי בכלל, ואין ספק שכל מי שעוסק במלאכת הצביעה היה בודאי פוצע אותם כדי להפיק את הכמות המירבית של הצבע, ובפרט אם היה מדובר בזמן שנסחפו המון ינטינות לחוף, הצובעים היו בודאי רוצים לפצוע אותם מהר ככל האפשר בכדי להספיק לטפל בכלם לפני שמתו על החוף. [ש.ק.] סיכום: בענין זה, שצבע צלול מופק רק מחלזון חי, הינטינה והמורקס שווים הם.

7. כאן דן הרב גולדשטיין על היות גוף "דג" התכלת גוונו דומה לים. קודם כל הוא מביא שהרב הרצוג ז"ה דג התכלת כינטינה פליאדה ו/או ינטינה פרולונגטה, ולא ינטינה ינטינה. והרב גולדשטיין מציין בצדק שהמינים האלו של ינטינה אינם כחולים אלא לבנים. וגם ציין בצדק שהסיבה שהרב הרצוג דחה את האפשרות לזהותו כמין ינטינה ינטינה הוא כי לדבריו המין הזה איננו מתקיים בים התיכון (למרות שחוקרים אחרים שמציין הרב גולדשטיין מאשרים שהוא כן מתקיים שם). האמת היא שהרב הרצוג לא ראה ינטינה חיה מעולם, ולמסקנותיו הוא הסתמך על חוקרים שונים ממדינות שונות שהוא התכתב אתם. במקרה זה הוא הסתמך לגמרי על דר. ג'רמין ממנהלי המוזיאון בפריז, אותו הוא מזכיר הרבה פעמים בכתביו בקשר לזיהוי הינטינה. טקסט מכתבו המקורי של דר. ג'רמין בצרפתית מופיע בעבודת הדוקטורט של הרב הרצוג שנדפס בספרו של דר. ספניר הנ"ל עמוד 71-72, בו הוא כותב שינטינה ינטינה אינו נמצא בים התיכון, וששני המינים האחרים הם שנמצאים שם. גם במכתבו של הרב הרצוג אל הרב י.מ. טוקצינסקי שנדפס בספר עיר הקודש והמקדש, וגם ושוב נדפס בספר התכלת בעמוד 431, הרב הרצוג מונה בין הסיבות שהוא הכריע בינטינה היא ש"הגוון של גופו ושל הנרתיק שלו שניהם ויאלעט-בלוי או לפי המבטא הגרמני פיאלעט-בלוי יפה עד שעלול מאד המסתכל לחשבו לכחול (בלוי)", וגם כתב ש"בים התיכון הוא נמצא", ובכל זאת הוא כותב ש"שני מיני הסוג הלזה החיים בים התיכון הם 'ינטינה פללידא - הארווי', 'ינטינה פרולונגטא - בליינווילל'". למעשה ינטינה פרולונגטה הוא זהה עם ינטינה גלובוסה שהוא דומה מאוד לינטינה ינטינה, וינטינה פליאדה נמצא בדרך כלל רק במערב ים התיכון ואינו מתקרב לחופי ארץ ישראל אלא במקרים נדירים. לענין ינטינה ינטינה דר. ג'רמין כנראה התבלבל. דווקא ינטינה ינטינה נמצא בים התיכון קרוב לחופי ארץ ישראל וקונכיתו היא צבע כחול-ויאולט. כן אני יכול להעיד מנסיוני האישי. [ש.ק.] אם כן כל מה שהרב הרצוג הסיק לגבי ינטינה פליאדה וינטינה פרולונגטה ניתן לומר דווקא לגבי ינטינה ינטינה. (ומה שכתב הרב גולדשטיין שזה היה הפילולוג גזניוס שקבע שינטינה ינטינה היא חלזון התכלת, אם עסיקנין בדעת חכמי האומות, יש להוסיף שגם הביולוג אוליביאר קבע כן בשנת 1804 בספרו על נסיעתו בקיסרות האוטומנית, כאשר הביא הרב קוק במאמרו שהובא בספרו של דר. ספניר עמוד 23. וכן מעניין שדוד קרוואלה, מומחה לסוגי דיו, בספרו על ההיסטוריה של דיו, Forty Centuries of Ink, שנדפס בשנת 1904, כותב שהיום המומחים הגדולים ביותר קובעים שהפורפורה הצורי הופק מינטינה פרולונגטה).

אחר כך כותב הרב גולדשטיין: "שנית, גם הינטינה ניטינה אינו כחול אלא סגול כחול (ושמו 'סגולית' מראה כי החלק הסגול הינו משמעותי הרבה יותר מהכחול), ואינני סבור כי מחבר המאמר טוען כי 'תכלת' הוא סגול." והנה לא כתוב בשום מקום שגופו (או קונכייתו) של החלזון הוא בגוון תכלת, אלא שהוא דומה לים ודומה לרקיע. מי שמסתכל על השמים יראה שאין גוונו שווה בכל מקום ובכל שעה; יש מקום וזמן שהוא קרוב ללבן, לפעמים קרוב לסגול, ועוד. והנה לשונו של גוי מסיח לפי תומו בענין זה בספר Pelagic Snails, C. Lalli and R. Gilmer, Stanford University Press, 1989, עמוד 9, בהסתמך על מאמרו של L. Cheng, (על פי תרגומי מהאנגלית) קונכיית הינטינה מוכר מיד על ידי גוונו שמשגול עד כחול, שהוא גם גוונו של גופה. טשנג מציע שגוונו זה תואם לגוון המים האוקייאניים שבסביבתו, וע"י הסוואתו זו היא מתכסה מאוייביה שבתוך הים. ניכר שינוי בגווניו, שחלקי הקונכיה המכוונים לתחתונות המים בגוון יותר בהיר מהחלקים שנמצאים קרוב לאויר. גם זה כנראה הוא גוון הממגן כיון שטורפים המגיעים מלמטה יתקשו להבחין בקונכיה בהירה נגד רקע בהיר של הרקיע, וכמו כן צפורים טורפים יתקשו למצוא את הינטינה מלמעלה נגד רקע הכהה של הים. עכ"ד. הרי שהחוקרים האלו, בלי שום קשר לדברי חז"ל בנושא, מעידים שחלק התחתון שקונכית הינטינה הוא דומה לגוון הרקיע וחלק העליון דומה לגוון הים. (אגב הערת הרב גולדשטיין "ואינני סבור כי מחבר המאמר טוען כי 'תכלת' הוא סגול", יש להעיר שדר. זיידמן במאמר ב"תחומין" חלק ט', מציע שתכלת הוא באמת סגול הנוטה לכחול, ולא כחול טהור.)

אחר כך מביא הרב גולדשטיין את דברי חז"ל, כאשר הוא מערב ביחד גירסות שונות, בנוגע לגוון תכלת (וכאן הרב גולדשטיין כבר איננו סופר מספר המקורות כדי לקבוע את עיקר הגירסא, למרות שענין "עשבים", שהוא מביא, נזכר רק בירושלמי ברכות ובמדרש תהלים, בזמן שהגירסא בלי הזכרת העשבים נזכר עשרות פעמים בש"ס, מדרש, וראשונים). ומחליט הרב גולדשטיין שכל זה נאמר רק על התכלת, ובאשר לחלזון עצמו נאמר רק "גופו דומה לים", ועל זה כותב הרב גולדשטיין ש"משפט זה אינו חד-משמעי וקשה להולמו". ואינו מפרש לא את המשמעות השונות, ואף לא את הקושי. הוא רק כותב "אפשר בפשטות להבין שהוא דומה לסביבתו ולכן קשה למוצאו", והוא מוסיף שכן כתוב בפירוש המיוחס לראב"ד לספר יצירה (ובנוסח שלפנינו לא נזכר דבר מזה, רק "כי הנה החלזון (עטרת) אי אפשר לעמוד עליו אם הוא מכלל הדגים או מכלל הצומח כי הוא חי ומתנועע אינו מחליף מקומו כי הוא נעוץ ותקוע בארץ. וכל הבא לידע אמתת הנתיב הזה צריך שיחקור עליו מחדרי הגדולה (תפא') הנאצלת ממנו". ושם הרב גולדשטיין מפרש "אי אפשר לעמוד עליו אם הוא מכלל הדגים או מכלל הצומח" מפני שהוא דומה לסביבתו, אך אין זה מסתדר עם מה שכתוב אח"כ "כי הוא חי ומתנועע". והרב גולדשטיין ממשיך "ועוד, גם לשון רש"י אינה ברורה", ואינו מפרש מה "אינה ברורה" בלשון רש"י שמפרש "גופו, מראה גופו" (לאפוקי ברייתו דומה לדג, שמפרש על דמות דיוקנו, כאשר הוזכר לעיל). ואי אפשר לדון על דברים סתומים כאלו. והנה גם אנחנו יכולנו לומר "אפשר בפשטות להבין שהוא דומה לסביבתו ולכן קשה למוצאו", שהרי הינטינה דומה לגוון המים אשר בסביבתו, אבל כנראה הרב גולדשטיין מתכוין למשהו אחר, ושוב הוא סותם את דבריו. ואחר כך מביא גירסא ברמב"ם שכותב "שעינו כעין הים" ומסיים הרב גולדשטיין "והכל אתי שפיר". כנראה הוא מתכוון פה למה שהוא כתב בפתח דבריו לסעיף 7 "קונכייתו של ה"מורקס" למינוי על פי רוב לבנה אלא שהיא מכוסה בדרך כלל באצות בצבע לבן-כחול-ירקרק (מאוד דומה לסביבתו. יג.). תאור זה הוא קצת מטעה, בפרט אם עי"ז רוצה הרב גולדשטיין להאחז בהנחה (שהוא כבר דחה) שהקונכיה היא בצבע כחול. אפילו התמונות בספרו של הרב בורשטיין (עמוד 306), והתמונות שבספרו שדר. ספניר (עמוד 165), מראים שהמורקס איננו כחול, אפילו כאשר הוא מכוסה באצות. גם התמונה בספרו של הרב בורשטיין בעמוד 305, למרות שצולמו ברקע כחול חזק, מראים שהמורקס אינו כחול (כי הקונכיות שבצד שמאל צבען נוטה לכחול אינם של המורקס טרונקולוס). אם משווים תמונות אלו לתמונות הינטינה שבעמוד 241 בספרו של הרב בורשטיין אין ספק איזה מהם אפשר לתאר ככחול.

למעשה, אצות בצבע כחול אינם נמצאים בים התיכון, והאצות שמכסים לפעמים את קונכיות המורקס (ואני ראיתי הרבה מהם במו עיני [ש.ק.]) הן צהובות או חומות. ובזה אנשי עמותת פתיל תכלת טוענים שהמורקס דומה לקרקעית הים ולא לים עצמו. עכ"פ, אינו מובן למה "כעין הים" משמע יותר גוון קרקעית הים ולא גוון הים עצמו. סיכום: הינטינה דומה בעצם בגוונו לים ולרקיע, ומורקס כאשר הוא מכוסה באצות דומה למרקע הים.

שנה כב גליון א (קכז) — קלג

בסיכומו של הרב גולדשטיין הוא מעלה של טענות:

(א) "אין שום עדות היסטורית או ארכיאולוגית על צביעה בחלזון ינטינה". תשובתנו: כבר בתחלת מאמרנו דחינו זאת הטענה. יש עדות, ובכל אופן עדות כזאת אינה מוכרחת להצעה שינטינה היא חלזון התכלת מהטעמים שהסברנו לעיל שם.

(ב) "האפשרות המעשית לצבוע בדמו [של הינטינה] (בלא התערבות כימיקלים וחומרים מלאכותיים) לוטה בערפל". תשובתנו: כבר כתבנו שאין שום ערפל, כי צבענו לפני הרב מנחם בורשטיין והרבנים שהוא הזמין. ואשר לתנאיו של הרב גולדשטיין שהצביעה צריכה להיות 'בלא התערבות כימיקלים וחומרים מלאכותיים', גם אנשי המורקס מערבים 'כימיקלים וחומרים מלאכותיים' לתהליך הצביעה שלהם, כי אחרת אי אפשר שהצמר יקבל את הצבע, וכן כתב הרמב"ם "ונותנין את הדם ליורה ונותנין עמו סממנין כמו הקמוניא וכיוצא בהן כדרך שהצבעין עושין". ואדרבה, התוספות כתבו במנחות מ"ב ב' ד"ה וסממנים, "דבר תימה הוא היאך מערב שום דבר בהדי תכלת, ושמא עם הסממנין נקרא תכלת". וע"ז כתב באגרות משה יורה דעה ח"ב סימן קל"ג "הרי בהכרח הוא דוקא בעירוב סממנים שמזה נעשה בצבע תכלת, ובודאי רק עם הסממנים נקרא תכלת כדכתבו התוס', אף שהתוס' כתבו רק בלשון ושמא".

(ג) "אין הינטינה תואם את דרכי הפקת הצבע המפורשים בחז"ל". תשובתנו: כבר הסברנו שטענה זו מיוסדת על טעות מעיקרא.

ומסכם הרב גולדשטיין: "והקשר בינו ובין מערכת סימני החלזון שבידינו הינו רופף ביותר. מערכת האפיונים היא כה ספציפית ומדויקת שכל נסיון לבטל את זיהוי חלזון ה"מורקס" ולנסות להתאימה לחלזון אחר אינו עומד במבחן הביקורת". תשובתנו: למעשה אין שום "רפיון", כי כל מערכת הסימנים שהזכירו חז"ל והראשונים נמצאת דווקא אצל הינטינה, ובאופן הפשוט ביותר. ואדרבה, רק על ידי דוחקים רבים, וחיפוש גירסאות, מצליח הרב גולדשטיין למצוא דרך להתאים את חלזון המורקס לאפיונים הנ"ל. הוא כותב כאילו יש כעין 'חזקה' ברורה שהמורקס הוא חלזון התכלת, בה בשעה שאפילו קומץ הרבנים שתומכים בדיעה זו לא אישרו אלא שיש ספק שמא זו היא התכלת, ומכאן זה סוברים שיש להטיל תכלת-מורקס מספק. אך כמה שזכור לי, חזקה הלכתית אפשר לבנות רק מתוך ידיעה ודאית, ולגבי המורקס אין שום ודאות, רק דוחקים רבים. כנראה שהאמת היא שקבוצת תומכי המורקס החליטו על המורקס, ודחו את אפשרות הינטינה, בזמן שחשבו בטעות שאי אפשר לצבוע בדם הינטינה, ושלא נמצאו ממצאים המעידים על שימוש הינטינה לצורך צביעה בזמן העתיק, ולכן תפסו את המורקס כאפשרות היחידה להיות חלזון התכלת; ועשיו אחרי שהוברר שאינו כן אינם יכולים להשתחרר מקביעתם זו.

ובזה קיימנו כמעט כל הכתוב מקונטרס לזהות חלזון התכלת דוקא בינטינה, והראנו שרוב דברי הרב גולדשטיין בטעות יסודם.

ועדיין לא נגענו בקושיות החמורות על הנסיון לזהות את המורקס כחלזון התכלת.

(א) ההנחה שמורקס הוא מקור הן לתכלת והן לארגמן לכאורה אין לו בסיס בדברי חז"ל וראשונים, שכולם מזהים את החלזון כמקור לתכלת, ואף פעם לא נזכר כמקור לארגמן. וראה רש"י שמות כ"ה ד': "ותכלת, צמר צבוע בדם חלזון, וצבעו ירוק. וארגמן, צמר צבוע ממין צבע ששמו ארגמן". הרי שפירש רק 'תכלת' שצבוע בדם חלזון, ולא 'ארגמן'. וכן ברע"ב כלאים פ"ט מ"א: "ותכלת, צמר צבוע בדם חלזון. וארגמן, צמר צבוע בצבע אדום ששמו ארגמן והוא לאכ"א בלע"ז. ותולעת שני, הוא צמר צבוע בצבע אדום שקורין כרמזי". וכן מצאנו בגדולי המפרשים לירושלמי כלאים שם, מהר"א פולדא: "ותכלת צמר צבוע בדם חלזון, וארגמן צמר צבוע אדום ששמו ארגמן, ותולעת שני צמר צבוע בצבע אדום ששמו כרמזי"א משא"כ ארגמן שהוא לאכ"א בלע"ז". וכן בתולדות יצחק לירושלמי שם מהגאון מפולטובה: "וכתיב באבנט תכלת והוא צמר צבוע בדם חלזון, וארגמן הוא צמר צבוע בצבע אדום שקורין פופו"ר בלע"ז, ותולעת שני והוא צמר צבוע בצבע אדום שקורין קורמין בלע"ז". הרי שכולם כאחד מסכימים שרק תכלת הוא מדם החלזון.

(ב) אנשי עמותת פתיל תכלת מצהירים כי בסוף תהליך הצביעה, דם המורקס נהפך בהרכבו הכימי עד שהוא זהה לצבע אינדיגו שהוא הקלא אילן שבפי חז"ל. והנה חז"ל (מנחות מ"ב ב' מ"ג א') נתנו לנו סימנים לבחון בין תכלת אמיתית לבין קלא אילן: "ותכלת אין לה בדיקה, והא רב יצחק בריה דרב יהודה

בדיק ליה מייתי מגביא גילא ומיא דשבלילתא ומימי רגלים בן ארבעים יום ותרי לה בגווייהו מאורחא ועד לצפרא, איפרד חזותיה פסולה לא איפרד חזותיה כשרה, ורב אדא קמיה דרבא משמיה דרב עזרא אמר מייתי חמירא ארכסא דשערי ואפיא לה בגווייה אישתנאי למעליותא כשרה לגריעותא פסולה, וסימניך שינוי שקר שינוי אמת". וכן הרמב"ם (הל' ציצית פ"ב ה"ה) כתב: "כיצד בודקין אותה עד שיודע אם נצבעה כהלכתה אם לאו, לוקחין תבן וריר של שבלול ומי רגלים שנתחמצו ארבעים יום ושורין התכלת בכולן מעת לעת, אם עמדה בעינה ולא כהתה כשרה, ואם כהתה לוקחין בצק של שעורין שמעפשיין אותו למוריים ונותנין את זו התכלת שנשתנית בתוכו ואופה הבצק בתנור ומוציאים התכלת מן הפת ורואין אותה אם כהתה ממה שהיתה פסולה, ואם הוסיף עינה והושחרה יותר ממה שהיתה קודם האפייה כשרה". והרי בדיקות האלו הם בדיקות של ההרכב הכימי של הצבע, ואם תכלת היא זהה בהרכבו לקלא אילן, אז איך אפשר לבדוק ולהבדיל ביניהם? ורבים כבר העירו על כך, ביניהם הגאון רבי שלמה מילר, ראש כולל בטורונטו (מלבד שאר קושיות שהוא העלה), ועמותת פתיל תכלת פירסמו את מכתבו, וכמו כן פירסמו תשובתו של הרב טבגר, מראשי עמותת פתיל תכלת. והוא כותב שיש שתי תשובות בדבר, האחד הוא שמא אע"פ שאין הבדל בין ההרכב של קלא אילן לשל צבע המורקס (בסוף התהליך), אבל אולי יש הבדל בין איכויות החיבורים של הצבע להצמר, וזה מה שנבחן בבדיקות אלו. ועוד מציע הרב טבגר שלמרות שאין הבדל בין הרכבי עיקר הצבע של המורקס ושל הקלא אילן, מ"מ גם בסוף התהליך עדיין נשארו כמויות של החומר הראשון של המורקס שהוא שונה בהרכבו מהקלא אילן, עכת"ד. אך שתי תשובות אלו לא מספיקות, כי הבדיקות הן אמורות לבחון רק אם הצבע ידהה או לא, והרי הוא ידהה בין אם החיבור חזק או רפה, וגם אפילו אם נניח שבגלל החומרים שנשארו מלפני תהליך הכנת הצבע, צבע המורקס לא ידהה כל כך כמו הקלא אילן (אם ניתן לבחון בשינויים קלים כאלו), אבל הרי החומרים לפני תהליך ההכנה אינם כחולים, אלא קרובים לאדום (או ארגמן), ולכן אם כל הכחול ידהה ורק ישאר הארגמן המקורי, זה לא נקרא שצבע התכלת נשאר בעינו.

סיכום כללי: אחרי כל טיעוניו של הרב גולדשטיין וחבריו, ההצעה שחלזון התכלת הוא המורקס היא כרוכה בקשיים, דוחקים, והשערות רחוקות. לעומת זאת ההצעה המזהה את חלזון התכלת עם הינטינה היא מתקבלת בפשיטות וסבירות מכל הבחינות.

הרב דוד שפירא

ודר. שאול קפלן

מצוות הסוכה לעתיד לבוא

מפני מה יקיימו אומות העולם לעתיד לבוא דווקא את מצוות הסוכה. שלושה הבטים חדשים לכך, ומתוך כך נמצאנו למדים: באיזה זמן יתרחש מלחמת גוג ומגוג; לשם מה נסללה מסילת הברזל מפטרבורג לברלין; ומנין לנו שגם האפיקורסים הם מאמינים בפנימיותם.

מצוה קלה יש לי וסוכה שמה

איתא בריש מסכת עבודה זרה (דף ג א) שלעתיד לבוא יבקשו אומות העולם מהקב"ה שיש ברצונם עתה לקיים מצוות התורה. "אמר להם הקב"ה: שוטים שבעולם, מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת מי שלא טרח בערב שבת מהיכן יאכל בשבת, אלא אף על פי כן מצוה קלה יש לי וסוכה שמה, לכו ועשו אותה... מיד כל אחד ואחד נוטל והולך ועושה סוכה בראש גגו והקב"ה מקדיר עליהם חמה בתקופת תמוז וכל אחד ואחד מבעט בסוכתו ויוצא".

רבים מהמפרשים נדרשו לענין זה לבאר מה טעם בחר הקב"ה דווקא במצוות סוכה, שאותה יקיימו אומות העולם. הלא דבר הוא, ובודאי טעמא אית ביה. וראה מה שכתב בזה המהרש"א בחידושי אגדות על אתר: "והכוונה שרמז להם במצוות סוכה שהיה להם לקיים המצוות בעולם הזה שדומה לסוכה ודירת עראי"; ועוד מהמדברים בענין זה ראה מה שציין להם ידידי הגר"ש בלום בקובץ 'נזר התורה' (תשרי תשס"ד, עמוד קסו הערה 45) ולא עת האסף עתה.